

ศัพท์สำคัญทางพระพุทธศาสนา
อรรถและพยานุชนะ และโครงสร้างสภาวะธรรม
 โดย อ.สุกักร์ ทุมทอง

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

สรณคฺมน

พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ.
 ฌมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ.
 สํฆํ สรณํ คจฺฉามิ.
 พุทฺติมฺปิ พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ.
 พุทฺติมฺปิ ฌมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ.
 พุทฺติมฺปิ สํฆํ สรณํ คจฺฉามิ.
 ตติยมฺปิ พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ.
 ตติยมฺปิ ฌมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ.
 ตติยมฺปิ สํฆํ สรณํ คจฺฉามิ. (ขุ.ขุ. ๒๕)

ทสสิกาปท

๑. ปาณตปิปาตา เวรมณีสิกาปทํ สฺมาทियามิ.
๒. อทินฺนาทานา เวรมณีสิกาปทํ สฺมาทियามิ.
๓. อพฺรหฺมจฺริยา เวรมณีสิกาปทํ สฺมาทियามิ.
๔. มุสาวาทา เวรมณีสิกาปทํ สฺมาทियามิ.
๕. สุราเมรยมชฺชปมาทญฺจานา เวรมณีสิกาปทํ สฺมาทियามิ
๖. วิกาลโกชนา เวรมณีสิกาปทํ สฺมาทियามิ.
๗. นจฺจคฺคีตวาทิตฺตวิสุทฺททสฺสนา เวรมณีสิกาปทํ สฺมาทियามิ.
๘. มาลาคนฺธุวิเลปนธารณมณฺฑนวิภูสฺนญฺจานา เวรมณีสิกาปทํ สฺมาทियามิ.
๙. อฺจุจาสยฺนมหาสยฺนา เวรมณีสิกาปทํ สฺมาทियามิ.
๑๐. ชาตฺรุปรชตปฏิกฺคหนฺนา เวรมณีสิกาปทํ สฺมาทियามิ. (ขุ.ขุ. ๒๕)

รัตนตตยคุณ

อิติปิ โส ภควา อรหํ สมมาสมพุทฺโธ วิชฺชาจรณสมบฺพนโน สุคโต โลกวิทู อนุตฺตโร
ปฺริสทมฺมสารถิ สตถา เทวมนุสฺसानํ พุทฺโธ ภควา.

สุวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม สนฺทิฏฺฐิโก อกาลิโก เอหิปสฺสิโก โอปนยิโก ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ
วิญญูหิ.

สุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสฺสโฆ. อสุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสฺสโฆ, ฃายปฏิปนฺโน ภควโต
สาวกสฺสโฆ, สามึจิปฺปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสฺสโฆ, ยทิทํ จตตาริ ปฺริสยฺศฺคานิ อฏฺฐจฺ ปฺริสปฺคฺคฺลา,
เอส ภควโต สาวกสฺสโฆ, อาหุเนยฺโย ปาหุเนยฺโย ทกฺขิเณยฺโย อญฺชลิกรณฺเณยฺโย อนุตฺตรํ ปุณฺณกฺเขตฺตํ
โลกสฺส. (อํ.ติก. ๒๐/๗๑)

ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนสฺสุด¹

[๑๐๘๑] เอมเม สุตํ : เอกํ สมยํ ภควา พาราณสียํ วิหริติ อสิปตเน มิคทาเย. ตตร ไช
ภควา ปญฺจวคฺคิเย ภิกฺขุ อามนฺเตสิ “เทวเม ภิกฺขเว อนุตา ปพฺพชิตฺเตน น เสวิตพฺพา. กตเม เทว.
โย จายํ กามสฺสุ กามสฺซฺลลิกานฺุโยโค ทีโน คมฺโม โปถุชฺชนิโก อนริโย อนตฺถสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส
อตฺตกิลมถานฺุโยโค ทุกฺโข อนริโย อนตฺถสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส. เอเตเต ภิกฺขเว อูโภา อนุเต อนุปคฺคมฺม มชฺฌิมา
ปฺฏิปทา ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธา จกฺขุกรณฺเณ ฃาณกรณฺเณ อฺปสมาย อภิญฺญาเย สมฺโพชาย
นิพฺพานาย สํวตฺตติ.

กตมา จ สา ภิกฺขเว มชฺฌิมา ปฺฏิปทา ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธา จกฺขุกรณฺเณ ฃาณกรณฺเณ
อฺปสมาย อภิญฺญาเย สมฺโพชาย นิพฺพานาย สํวตฺตติ. อยเมว อริโย อฏฺฐจฺจฺคิโก มคฺโค. เสยฺยถิทํ :
สมฺมาทิฏฺฐิ สฺมมาสงฺกปโป สฺมมาวาจา สฺมมากมฺมฺนโต สฺมมาอาชีโว สฺมมาวายาโม สฺมมาสติ
สมฺมาสมาธิ. อยํ ไช สา ภิกฺขเว มชฺฌิมา ปฺฏิปทา ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธา จกฺขุกรณฺเณ ฃาณกรณฺเณ
อฺปสมาย อภิญฺญาเย สมฺโพชาย นิพฺพานาย สํวตฺตติ.

อิทํ ไช ปน ภิกฺขเว ทุกฺขํ อริยสจฺจํ, ชาตปิ ทุกฺขา, ชราปิ ทุกฺขา, พฺยาริปิ ทุกฺโข, มรณมฺปิ
ทุกฺขํ, อปฺปิเยหิ สมฺปโยโค ทุกฺโข, ปิเยหิ วิปฺปโยโค ทุกฺโข, ยมฺปิจจํ น ลภติ, ตมฺปิ ทุกฺขํ, สงฺขิตฺเตน
ปญฺจปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา. อิทํ ไช ปน ภิกฺขเว ทุกฺขสมฺมุทโย อริยสจฺจํ, ยายํ ตณฺหา โปโนพภวิกา
นนฺทิวราคสฺสคฺคา ตตรตฺตราภินฺนุทีนึ. เสยฺยถิทํ : กามตณฺหา ภวตณฺหา วิภวตณฺหา. อิทํ ไช ปน
ภิกฺขเว ทุกฺขนิโรโธ อริยสจฺจํ, โย ตสฺสา เยว ตณฺหาเย อเสสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส จาโค ปฺฏินิสฺสคฺโค มุตฺติ
อนาลโย. อิทํ ไช ปน ภิกฺขเว ทุกฺขนิโรธคามินึ ปฺฏิปทา อริยสจฺจํ, อยเมว อริโย อฏฺฐจฺจฺคิโก มคฺโค.
เสยฺยถิทํ : สมฺมาทิฏฺฐิ ฃเปยฺ สฺมมาสมาธิ.

“อิทํ ทุกฺขํ อริยสจฺจนฺ”ติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนฺุสฺสุเตสฺสุ ธมฺเมสฺสุ จกฺขุ อฺทฺปาติ, ฃาณํ
อฺทฺปาติ, ปญฺญา อฺทฺปาติ, วิชฺชา อฺทฺปาติ, อาโลโก อฺทฺปาติ. “ตํ ไช ปนินฺทํ ทุกฺขํ อริยสจฺจํ
ปรีณฺเณยฺยนฺ”ติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ ฃเปยฺ อฺทฺปาติ. “ตํ ไช ปนินฺทํ ทุกฺขํ อริยสจฺจํ ปรีณฺเณยฺยนฺ”ติ เม

¹ ส.ม. ๑๙/๑๐๘๑ สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่มที่ ๑๙

สหทมนุสฺสาเวสุํ “เอตํ ภควตา พาราณสียํ อธิสฺปตเน มิคทาเย อนุตฺตริํ ฐมฺมจกฺกํ ปวตฺติตํ
อปฺปฏิวตฺติยํ สมณฺเนน วา พุราหฺมณฺเนน วา เทเวน วา มาเรณ วา พุรหฺมฺนา วา เกนจิ วา
โลกสฺมินฺ”ติ.

อิติห เตน ขณฺเนน เตน มุหฺตฺเตน ยาว พุรหฺมโลกา สหฺโท อพฺภุคฺคจฺฉิ, อยฺยจ ทสฺสทสฺสี
โลกธาตฺตํ สงฺกมฺปี สมฺปกมฺปี สมฺปเวธิ, อปฺปมาเณ จ อฺพฺาโร โอบาโส โลเก ปาตุรฺโหสิ อติกกมฺเมว
เทวานํ เทวานุภาวนฺติ.

อถ โข ภควา อฺุทานํ อฺุทาเนสิ “อณฺวาสี วต โภ โภณฺทณฺโณ, อณฺวาสี วต โภ โภณฺ
ทณฺโณ”ติ. อิติ หิํ อายสฺมโต โภณฺทณฺณสฺส “อณฺวาสีโภณฺทณฺโณ” เตว นามํ อโหสิตี. ปจฺมํ.

ติตถายตนสฺตต²

กตมณฺจ ภิกฺขเว ทฺกฺขํ อริยสจฺจํ. ชาตีปี ทฺกฺขา, ชราปี ทฺกฺขา, มรณมฺปี ทฺกฺขํ,
โสภปริเทวทฺกฺขโทมนสฺสุปายาสาปี ทฺกฺขา, อปฺปิเยหิ สมฺปิโยโค ทฺกฺโข, ปิเยหิ วิปฺปิโยโค ทฺกฺโข,
ยมฺปิจฺฉํ น ลภติ ตมฺปี ทฺกฺขํ, สงฺขิตฺเตน ปณฺจปาทานกฺขนฺธา ทฺกฺขา. อิทํ วุจฺจติ ภิกฺขเว ทฺกฺขํ
อริยสจฺจํ.

กตมณฺจ ภิกฺขเว ทฺกฺขสมฺมุทโย อริยสจฺจํ. อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา, สงฺขารปจฺจยา
วิญฺญาณํ, วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปํ, นามรูปปจฺจยา สฬายตน์, สฬายตนปจฺจยา ผสฺโส,
ผสฺสปจฺจยา เวทนา, เวทนาปจฺจยา ตณฺหา, ตณฺหาปจฺจยา อฺุปาทานํ, อฺุปาทานปจฺจยา ภโว,
ภวปจฺจยา ชาตี, ชาตีปจฺจยา ชรามรณํ โสภปริเทวทฺกฺขโทมนสฺสุปายาสา สมฺภวนฺติ. เอวเมตสฺส
เกวลสฺส ทฺกฺกฺขนฺธสฺส สมฺมุทโย โหติ. อิทํ วุจฺจติ ภิกฺขเว ทฺกฺขสมฺมุทโย อริยสจฺจํ.

กตมณฺจ ภิกฺขเว ทฺกฺขนิโรโธ อริยสจฺจํ. อวิชฺชาย เตว อเสสฺวิราคนิโรธา
สงฺขารนิโรโธ, สงฺขารนิโรธา วิญฺญาณนิโรโธ, วิญฺญาณนิโรธา นามรูปนิโรโธ, นามรูปนิโรธา
สฬายตนนิโรโธ, สฬายตนนิโรธา ผสฺสนิโรโธ, ผสฺสนิโรธา เวทนานิโรโธ, เวทนานิโรธา
ตณฺหานิโรโธ, ตณฺหานิโรธา อฺุปาทานนิโรโธ, อฺุปาทานนิโรธา ภวนิโรโธ, ภวนิโรธา ชาตินิโรโธ,
ชาตินิโรธา ชรามรณํ โสภปริเทวทฺกฺขโทมนสฺสุปายาสา นิรุชฺฌนฺติ. เอวเมตสฺส เกวลสฺส
ทฺกฺกฺขนฺธสฺส นิโรโธ โหติ. อิทํ วุจฺจติ ภิกฺขเว ทฺกฺขนิโรโธ อริยสจฺจํ.

กตมณฺจ ภิกฺขเว ทฺกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสจฺจํ. อยฺเมว อริโย อฏฺสงฺคิโก มคฺโค.
เสยฺยถิํ: สมฺมาทิฏฺฐิ สมฺมาสงฺกปโป สมฺมาวาจา สมฺมากมฺมนฺโต สมฺมาอาชีโว สมฺมาวายาโม
สมฺมาสตี สมฺมาสมาธิ. อิทํ วุจฺจติ ภิกฺขเว ทฺกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสจฺจํ.

² อ.ติก. ๒๐/๖๒ อังคุตตรนิกาย ติกนิปาต เล่ม ๒๐

ปัจฉิมวาจา

“หนุททานิ ภิกขเว อามนุตยามิ โว; วยธมฺมา สงฺขารํ, อปฺปมาเทน สมฺปาเทถา”ติ.
 อภัย ตถาคตฺตฺส ปจฺจิมํ วาจา. (ที.ม. ๑๐/๒๑๘)

โอวาทปาติโมกฺขคาถา

- [๑๘๓] สพฺพปาปสฺส อกรรมํ กุสลสฺสุปฺสมฺปทา
 สจฺจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธาน าสาสนํ.
- [๑๘๔] ขนฺตี ปรมฺมํ ตไป ตีตฺติกา
 นิพฺพานํ ปรมฺมํ วทฺนฺติ พุทฺธา
 น หิ ปพฺพชฺชิตฺโต ปฺรฺวฺปมาตี
 สมฺมโน โหติ ปรี วิหะเจยฺนฺโต.
- [๑๘๕] อญฺุปวาโท อญฺุปฆาโต ปาติโมกฺเข จ สํวโร
 มตฺตญฺุญฺุตา จ ภาตฺตสฺมี ปนฺตญฺุจ สยนาสนํ
 อธิจฺจิตฺเต จ อาโยโค เอตํ พุทฺธาน าสาสนํ. (ชฺุ.ธ. ๒๕)

อริยสจฺจ

จตตาริมาณี ภิกขเว ตถาณี อวิตถาณี อนญฺุญฺุถาณี. กตมาณี จตตาริ.
 “อิทํ ทุกฺขขณฺุ”ติ ภิกขเว ตถเมตํ อวิตถเมตํ อนญฺุญฺุถเมตํ,
 “อภัย ทุกฺขสมฺมุทโย”ติ ตถเมตํ อวิตถเมตํ อนญฺุญฺุถเมตํ,
 “อภัย ทุกฺขนิโรธो”ติ ตถเมตํ อวิตถเมตํ อนญฺุญฺุถเมตํ,
 “อภัย ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏฺิปปทา”ติ ตถเมตํ อวิตถเมตํ อนญฺุญฺุถเมตํ. (สํ.ม. ๑๙/๑๐๙๐)

อิทปฺปจฺจยตาปฏฺิจฺจสมฺมุปฺปาท

อิมฺมสฺมี สติ อิทํ โหติ, อิมฺมสฺสุปฺปาทา อิทํ อฺุปฺปชฺชติ,
 อิมฺมสฺมี อสติ อิทํ น โหติ, อิมฺมสฺส นิโรธา อิทํ นิรุชฺฌติ,
 ยทิทํ อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารํ, สงฺขารปจฺจยา วิญฺุณาณํ ๕เปฯ
 เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขณฺุสฺส สมฺมุทโย โหติ.
 อวิชฺชาย เตวว อเสสฺวิราคฺคินิโรธา สงฺขารนิโรธो, สงฺขารนิโรธา วิญฺุณาณนิโรธो ๕เปฯ
 เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขณฺุสฺส นิโรธो โหติ. (สํ.น. ๑๖/๒๒)

ธรรมทังปวง

อนฺุทมูลกา อาวุโส สพฺเพ ธมฺมา. มนสิการสมฺภวา สพฺเพ ธมฺมา. ผสฺสสมฺมุทยา สพฺเพ ธมฺมา.
 เวทนาสมฺภวา สพฺเพ ธมฺมา. สมာธิปฺมุขา สพฺเพ ธมฺมา. สตาธิปเตยฺยา สพฺเพ ธมฺมา.
 ปญฺุญฺุตฺตรา สพฺเพ ธมฺมา. วิมุตฺติสาร่า สพฺเพ ธมฺมา. อมฺโตคฺคา สพฺเพ ธมฺมา.
 นิพฺพานปริโยสานา สพฺเพ ธมฺมา. (อํ.ทสก. ๒๔/๕๗)

มคฺคสจฺจนิทฺเทส

[๔๐๒] กตมญจ ภิกฺขเว ทฺภฺษณิโรธคามินี ปฺปฏิปทา อริยสจฺจํ.

อฺยเมว อริโย อญฺจจฺตโก มคฺโค. เสยฺยถิทํ, สฺมมาทิฏฺฐิ สฺมมาสงฺกปโป สฺมมาวาจา สฺมมากมฺมนฺโต สฺมาอาชีโว สฺมาวายาโม สฺมาสติ สฺมาสมาธิ.

กตมา จ ภิกฺขเว สฺมมาทิฏฺฐิ. ยํ โข ภิกฺขเว ทฺภฺษเณ ฅาณํ, ทฺภฺษสมฺมุทฺเต ฅาณํ, ทฺภฺษนิโรธ ฅาณํ, ทฺภฺษนิโรธคามินิยา ปฺปฏิปทาย ฅาณํ; อຍံ วุจฺจติ ภิกฺขเว สฺมมาทิฏฺฐิ.

กตโม จ ภิกฺขเว สฺมาสงฺกปโป. เนกฺขมฺมสงฺกปโป อพฺยาปาทสงฺกปโป อวิหีสาสงฺกปโป; อຍံ วุจฺจติ ภิกฺขเว สฺมาสงฺกปโป.

กตมา จ ภิกฺขเว สฺมาวาจา. มุสาวาทา เวรมณิ, ปิสุณาย วาจาเย เวรมณิ, ฅรุสฺสาย วาจาเย เวรมณิ, สฺมณฺพฺปลาปา เวรมณิ; อຍံ วุจฺจติ ภิกฺขเว สฺมาวาจา.

กตโม จ ภิกฺขเว สฺมากมฺมนฺโต. ปาณาติปาตา เวรมณิ, อทินฺนาทานา เวรมณิ, กาเมสุ มิจฺฉาจารา เวรมณิ; อຍံ วุจฺจติ ภิกฺขเว สฺมากมฺมนฺโต.

กตโม จ ภิกฺขเว สฺมาอาชีโว. อិธ ภิกฺขเว อริยสาวโก มิจฺฉาอาชีโว ปหฺาย สฺมาอาชีเวเน ชีวิกํ กปฺเปติ; อຍံ วุจฺจติ ภิกฺขเว สฺมาอาชีโว.

กตโม จ ภิกฺขเว สฺมาวายาโม. อិธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ อญฺปนฺนํ ปาปกาณํ อกฺุสลาณํ ฅมฺมานํ อญฺปาทาย ฅนฺทํ ชเนติ วายมตี วิริยํ อารภติ จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ปทฺหติ, อญฺปนฺนํ ปาปกาณํ อกฺุสลาณํ ฅมฺมานํ ปหฺานาย ฅนฺทํ ชเนติ วายมตี วิริยํ อารภติ จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ปทฺหติ, อญฺปนฺนํ กุสลาณํ ฅมฺมานํ อญฺปาทาย ฅนฺทํ ชเนติ วายมตี วิริยํ อารภติ จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ปทฺหติ, อญฺปนฺนํ กุสลาณํ ฅมฺมานํ จิตฺติยา อสมฺโมสฺสาย ภิยฺโยภาวาย เวปฺลฺลฺลาย ภาวนาย ปาริปุริยา ฅนฺทํ ชเนติ วายมตี วิริยํ อารภติ จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ปทฺหติ; อຍံ วุจฺจติ ภิกฺขเว สฺมาวายาโม.

กตมา จ ภิกฺขเว สฺมาสติ. อិธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ กาเย กายานุปฺสฺสี วิหฺรติ อาตาปี สฺมปฺชาโน สติมา วิเนยฺย โลกํ อภิขฺฅาโทมนสฺสํ, เวทนาสุ เวทนานุปฺสฺสี วิหฺรติ ฅเปยฺ จิตฺเต จิตฺตานุปฺสฺสี วิหฺรติ ฅเปยฺฅมฺเมสุ ฅมฺมานุปฺสฺสี วิหฺรติ อาตาปี สฺมปฺชาโน สติมา วิเนยฺย โลกํ อภิขฺฅาโทมนสฺสํ; อຍံ วุจฺจติ ภิกฺขเว สฺมาสติ.

กตโม จ ภิกฺขเว สฺมาสมาธิ. อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกฺุสเลหิ ฅมฺเมหิ สฺวิตกฺกํ สฺวิจาร์ วิเวกฺขํ ปิตฺติสุขํ ปจฺมํ ฅานํ อฺปฺสมฺปฺชฺช วิหฺรติ; วิตกฺกวิจฺจารานํ วุปฺสฺมา อชฺฅตฺตํ สฺมปฺสาทนํ เจตฺโส เอโกทิกาวํ อวิตกฺกํ อวิจาร์ สฺมาธิชฺํ ปิตฺติสุขํ ทฺุติยํ ฅานํ อฺปฺสมฺปฺชฺช วิหฺรติ; ปิตฺติยา จ วิราคา อฺเปกฺขโก จ วิหฺรติ, สฺโต จ สฺมปฺชาโน, สุขบฺลฺย กาเยน ปฺปฏิสฺสฺเวเทติ, ยนฺตํ อริยา อัจฺจฺชนฺติ ‘อฺเปกฺขโก สติมา สุขวิหฺรติ’, ตฺุติยํ ฅานํ อฺปฺสมฺปฺชฺช วิหฺรติ. สุขสฺส จ ปหฺานา ทฺุขสฺส จ ปหฺานา ปฺพุเพ ว โสมนสฺสโทมนสฺสานํ อตฺถงฺคมา อทฺุขมฺมุขํ อฺเปกฺขาสติปาริสุทฺธี จตฺตุถํ ฅานํ อฺปฺสมฺปฺชฺช วิหฺรติ; อຍံ วุจฺจติ ภิกฺขเว สฺมาสมาธิ. (ที.ม. ๑๐/๔๐๒)

มรรคต้นนำและมรรคประจำ

กตโม ๑ ภิกขเว อริโย สมมาสมาธิ สอุปนิโส สปริกขาโร. เสยยถิทํ: สมมาทิฏฐิ สมมาสงกโปโป สมมาวาจา สมมากมมนุโต สมมาอาชีโว สมมาวายาโม สมมาสติ. ยา ไช ภิกขเว อิเมหิ สตตหงฺเคหิ จิตตสฺส เอกคฺคตา ปริกฺขตา, อโย วุจฺจติ ภิกขเว อริโย สมมาสมาธิ สอุปนิโส อิติปิ สปริกขาโร อิติปิตี.

ตตร ภิกขเว สมมาทิฏฐิ ปุพฺพคฺมา โหติ. กถญฺจ ภิกขเว สมมาทิฏฐิ ปุพฺพคฺมา โหติ. มิจฺฉาทิฏฐิ “มิจฺฉาทิฏฐิ”ติ ปชานาติ. สมมาทิฏฐิ “สมมาทิฏฐิ”ติ ปชานาติ. สาสฺส โหติ สมมาทิฏฐิ.

กตมา ๑ ภิกขเว มิจฺฉาทิฏฐิ. นตฺถิ ทินฺนํ, นตฺถิ ยิฏฺฐํ นตฺถิ หุตํ, นตฺถิ สุกตทูกฺกฏฺฏานํ กมฺมานํ ผลํ วิปาโก, นตฺถิ อโย โลโก, นตฺถิ ปโร โลโก, นตฺถิ มาตา, นตฺถิ ปีตา, นตฺถิ สตฺตา โอบปาติกา, นตฺถิ โลเก สมณพฺราหฺมณา สมมคฺคตา สมมาปฏิปนฺนา, เย อิมญฺจ โลกํ ปรยฺจ โลกํ สโย อภินฺถวา สจฺฉิกตฺวา ปเวเทนฺตีติ อโย ภิกขเว มิจฺฉาทิฏฐิ.

กตมา ๑ ภิกขเว สมมาทิฏฐิ. สมมาทิฏฐิปฺหิ ภิกขเว ทฺวายํ วทามิ: อตฺถิ ภิกขเว สมมาทิฏฐิ สาสฺวา ปุณฺณภาคิยา อุปฺธิเวปกฺกา, อตฺถิ ภิกขเว สมมาทิฏฐิ อริยา อนาสฺวา โลกุตฺตฺรา มคฺคํคฺคา.

กตมา ๑ ภิกขเว สมมาทิฏฐิ สาสฺวา ปุณฺณภาคิยา อุปฺธิเวปกฺกา. อตฺถิ ทินฺนํ, อตฺถิ ยิฏฺฐํ, อตฺถิ หุตํ, อตฺถิ สุกตทูกฺกฏฺฏานํ กมฺมานํ ผลํ วิปาโก, อตฺถิ อโย โลโก, อตฺถิ ปโร โลโก, อตฺถิ มาตา, อตฺถิ ปีตา, อตฺถิ สตฺตา โอบปาติกา, อตฺถิ โลเก สมณพฺราหฺมณา สมมคฺคตา สมมาปฏิปนฺนา, เย อิมญฺจ โลกํ ปรยฺจ โลกํ สโย อภินฺถวา สจฺฉิกตฺวา ปเวเทนฺตีติ, อโย ภิกขเว สมมาทิฏฐิ สาสฺวา ปุณฺณภาคิยา อุปฺธิเวปกฺกา.

กตมา ๑ ภิกขเว สมมาทิฏฐิ อริยา อนาสฺวา โลกุตฺตฺรา มคฺคํคฺคา. ยา ไช ภิกขเว อริยจิตฺตสฺส อนาสฺวจิตฺตสฺส อริยมคฺคสมฺมุคฺคิโน อริยมคฺคํ ภาวฺยโต ปญฺญา ปญฺญินฺทฺริโย ปญฺญาพลํ ญฺมมฺวิจยสมฺโพชฺฌงฺโค สมมาทิฏฐิ มคฺคํคฺคํ, อโย ภิกขเว สมมาทิฏฐิ อริยา อนาสฺวา โลกุตฺตฺรา มคฺคํคฺคา.

โส มิจฺฉาทิฏฐิยา ปหานาย วายมฺติ สมมาทิฏฐิยา อุปฺสมฺปทาย. สุวาสุส โหติ สมมาวายาโม. โส สโต มิจฺฉาทิฏฐิ ปชฺหติ, สโต สมมาทิฏฐิจฺฉิ อุปฺสมฺปชฺช วิหฺรติ, สาสฺส โหติ สมมาสติ. อติสฺสิเม ตโย ญฺมมา สมมาทิฏฐิ อนุปฺริธาวันฺติ อนุปฺริวตฺตฺนฺติ. เสยยถิทํ: สมมาทิฏฐิ สมมาวายาโม สมมาสติ. (ม.อ. ๑๔/๑๓๖)

โย โว อานนฺท มยา ญฺมโม ๑ วินโย ๑ เทสิโต ปญฺญตฺโต, โส โว มมจฺจเยน สตฺถา. (ที.ม. ๑๐/๒๑๖)

อหฺมปิ ภิกขเว เอตฺรหิ อรฺหํ สมมาสมฺพุทฺโธ กมฺมวาโท เจว กิริยวาโท ๑ วีริยวาโท ๑. (อ.ต.ก. ๒๐/๑๓๘)

โครงสร้างสภาวะธรรม

๑. ทุกขอริยสัจ, ทุกข์ อริยสัจ

ชาติปิ ทุกขา, ชราปิ ทุกขา, มรณมปิ ทุกข์, โสภปริเทวทุกขโทมนสสุปปายาสาปิ ทุกขา,
 อปปีเยหิ สมปโยโคปิ ทุกโข, ปิเยหิ วิปปโยโคปิ ทุกโข, ยมปิจันฺ น ลภติ ตมปิ ทุกข์,
 สํชิตเตน ปญฺจปาทานกฺขนฺธา ทุกขา.

อิทํ ทุกข์ อริยสัจ

อิทํ ทุกข์ อริยสัจ ปริญฺเณยฺม

อิทํ ทุกข์ อริยสัจ ปริญฺเณตํ

นาม รูป, กาย จิต, ชันฺธ ๕, อายุตนะ ๑๒ ๗๗

ปริญฺญา ๓ ได้แก่ ญาตปริญฺญา ตีรณปริญฺญา ปหานปริญฺญา

สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา

สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา

สพฺเพ ฐมฺมา อนตฺตา

๒. ทุกขสมุททยอริยสัจ, ทุกขสมุทโย อริยสัจ

ยายํ ตณฺหา โปโนพฺภวิกา นนฺทิวราคสฺหคตา ตตฺรตตฺราภินนฺทินิ.
 เสยฺยถิทํ, กามตณฺหา ภวตณฺหา วิภวตณฺหา.

อิทํ ทุกฺขสมุทโย อริยสัจ

อิทํ ทุกฺขสมุทโย อริยสัจ ปหาตพฺพํ

อิทํ ทุกฺขสมุทโย อริยสัจ ปหีนํ

อวิชชา ภวตณฺหา, อุปาทาน ๔, นีวรณ ๕ สํญฺโญชน ๑๐ ๗๗

ปหาน ๕ ได้แก่ ตทังคปหาน วิกขัมภนปหาน สมุจเฉทปหาน ปฏิปัสสัทธิปหาน
 นิสสรณปหาน

๓. ทุกขนิโรธอริยสัจ, ทุกขนิโรโธ อริยสัจ

โย ตสฺสาเยว ตณฺหาเย อเสสวิวราคนิโรโธ จาโค ปฏินิสฺสคฺโค มุตฺติ อนาลโย.

อิทํ ทุกฺขนิโรโธ อริยสัจ

อิทํ ทุกฺขนิโรโธ อริยสัจ สจฺฉิกาทพฺพํ

อิทํ ทุกฺขนิโรโธ อริยสัจ สจฺฉิกตํ

อกุปฺปา เจโตวิมุตฺติ, วิชชา วิมุตฺติ, สามัญญผล ๗๗

๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ, ทุกขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสัจ
 อยเมว อริโย อฏฺฐังคิโก มคฺโค. เสยฺยถิทํ, สมมาทิฏฺฐิจิ สมมาสงฺกปโป
 สมมาวาจา สมมากมฺมนโต สมมาอาสีโว สมมาวายาโม สมมาสติ สมมาสมาธิ.

อิทํ ทุกขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสัจ
 อิทํ ทุกขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสัจ ภาเวตพุทฺโธ
 อิทํ ทุกขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสัจ ภาเวตํ

โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อธิธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕
 พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘

มรรค ๔ ได้แก่ โสตาปัตติมรรค, สกทาคามิมรรค, อนาคามิมรรค, อรหัตตมรรค
 วิสุทธิ ๗ ได้แก่ สีสวิสุทธิ, จิตตวิสุทธิ, ทิฏฐิวินิวิสุทธิ, กังขาวิตรณวิสุทธิ,

มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ, ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ, ญาณทัสสนวิสุทธิ

ทาน ศีล ภาวนา

ศีล สมาธิ ปัญญา

กุศลกรรมบถ ๑๐

กรรมฐาน ๔๐

มงคล ๓๘

ความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย,

ปาติโมกขสังวร, อินทรีย์สังวร, โภชนะมัตตัญญูตา, ซาคริยานุโยคะ, สติสัมปชัญญะ

สัพฺปปริสสังเสวะ, สัทธัมมัสสวนะ, โยนิโสมนสิการ, ธัมมานุธัมมปฏิบัติ

อุปปาทา วา ภิกขเว ตถาคตานิ ออนุปปาทา วา ตถาคตานิ จิตาว สภา ธาตุ ธมฺมญฺจิตตา
ธมฺมนิยามตา “สพฺเพ สงฺขารธา อนิจฺจา”ติ, ตํ ตถาคโต อภิสมฺพุชฺฌติ อภิสเมติ, อภิสมฺพุชฺฌิตฺวา
อภิสเมตฺวา อจฺจิกฺขติ เทเสติ ปญฺญาเปติ ปญฺญาเปติ วิวรติ วิภชติ อุตฺตานิโกโรติ “สพฺเพ สงฺขารธา
อนิจฺจา”ติ...“สพฺเพ สงฺขารธา ทุกฺขา”ติ...“สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา”ติ,...(อ.ติ.ก. ๒๐/๑๓๗)

กตโม จ ภิกขเว ปฏิจฺจสมุทฺตปาโท. ชาตีปจฺจยา ภิกขเว ชรามรณํ, อุปปาทา วา
ตถาคตานิ ออนุปปาทา วา ตถาคตานิ จิตาว สภา ธาตุ ธมฺมญฺจิตตา ธมฺมนิยามตา อิทปจฺจยตา,
ตํ ตถาคโต อภิสมฺพุชฺฌติ อภิสเมติ, อภิสมฺพุชฺฌิตฺวา อภิสเมตฺวา อจฺจิกฺขติ เทเสติ ปญฺญาเปติ
ปญฺญาเปติ วิวรติ วิภชติ อุตฺตานิโกโรติ “ปสฺสธา”ติ จาห. ชาตีปจฺจยา ภิกขเว ชรามรณํ ...ภวปจฺจยา
ภิกขเว ชาตี... อุปาทานปจฺจยา ภิกขเว ภโว... ตณฺหาปจฺจยา ภิกขเว อุปาทานํ... เวทนาปจฺจยา
ภิกขเว ตณฺหา... ผลสฺปจฺจยา ภิกขเว เวทนา... สพฺายตฺนปจฺจยา ภิกขเว ผลสฺเส... นามรูปปจฺจยา
ภิกขเว สพฺายตฺนํ... วิญฺญาณปจฺจยา ภิกขเว นามรูปํ... สงฺขารปจฺจยา ภิกขเว วิญฺญาณํ...
อวิชฺชาปจฺจยา ภิกขเว สงฺขารธา...อิตฺติ โข ภิกขเว ยา ตตฺร ตถตา อวิตถตา อนนฺนถตา
อิตฺตปจฺจยตา. อयํ วุจฺจติ ภิกขเว ปฏิจฺจสมุทฺตปาโท. (ส.นิ. ๑๖/๒๐)

อิธาวุโส ภิกฺขุ สมถปฺพุพฺพคฺมํ วิปสฺสนํ ภาเวติ, ตสฺส สมถปฺพุพฺพคฺมํ วิปสฺสนํ ภาวยโต
มคฺโค สญฺชายติ. โส ตํ มคฺคํ อาสเวติ ภาเวติ พหุสฺสีกโรติ. ตสฺส ตํ มคฺคํ อาสเวโต ภาวยโต
พหุสฺสีกโรติ สญฺโถชนานิ ปหฺยณฺติ, อนุสฺยา พุณฺนตีโหนฺติ.

ปุณ จปรํ อาวุโส ภิกฺขุ วิปสฺสนาปฺพุพฺพคฺมํ สมถํ ภาเวติ,..

ปุณ จปรํ อาวุโส ภิกฺขุ สมถวิปสฺสนํ ยฺคนทฺธํ ภาเวติ,..

ปุณ จปรํ อาวุโส ภิกฺขุโน ธมฺมุทฺตจฺจวิคฺคหิตํ มานสํ โหติ, โส อาวุโส สมโย, ยนฺตํ จิตฺตํ
อชฺฌตฺตเมว สนฺติญฺจติ สนฺนีสีทติ เอโกทฺติ โหติ สมาริยติ, ตสฺส มคฺโค สญฺชายติ..(อ.จตุทฺก. ๒๑/๑๗๐)

อิตฺติ โข อานนฺท กุสลานิ สीलานิ อวิปฺปฏิสารถฺถานิ อวิปฺปฏิสาราณิสฺสานิ, อวิปฺปฏิสโร
ปามุชฺชตฺโต ปามุชฺชานิสฺโส, ปามุชฺชํ ปิตตถํ ปิตานิสฺสํ, ปิตํ ปสฺสทฺตธา ปสฺสทฺถานิสฺสา,
ปสฺสทฺธิ สุขตฺธา สุขานิสฺสา, สุขํ สมารตถํ สมารานิสฺสํ, สมาริ ยถาภูตฺถาณทสฺสนตฺโต
ยถาภูตฺถาณทสฺสนานิสฺโส, ยถาภูตฺถาณทสฺสนํ นิพฺพิทาวีราคตถํ นิพฺพิทาวีราคานิสฺสํ,
นิพฺพิทาวีราโค วิมุตฺติถาณทสฺสนตฺโต วิมุตฺติถาณทสฺสนานิสฺโส. อิตฺติ โข อานนฺท กุสลานิ
สีลานิ ออนุพฺเพน อรหตฺตาย ปฺนฺเรณฺติ. (อ.ทสก. ๒๔/๑)

เอวเมว โข ภิกขเว สปริสฺสสฺเสโว ปริปุโร สทฺธมฺมสฺสวณํ ปริปุเรติ, สทฺธมฺมสฺสวณํ
ปริปุริ สทฺธํ ปริปุเรติ, สทฺธา ปริปุรา โยนิโส มนสิการํ ปริปุเรติ, โยนิโส มนสิกาโร ปริปุโร
สตีสมปฺชณฺถํ ปริปุเรติ, สตีสมปฺชณฺถํ ปริปุริ อินฺทฺริยสฺสวโร ปริปุเรติ, อินฺทฺริยสฺสวโร ปริปุโร
ตีณิ สุจฺจิตานิ ปริปุเรติ, तीณิ สุจฺจิตานิ ปริปุรานิ จตฺตาโร สตีปฺญฺจानเ ปริปุเรณฺติ, จตฺตาโร
สตีปฺญฺจานา ปริปุรา สตฺต โพชฺฌนฺคเ ปริปุเรณฺติ, สตฺต โพชฺฌนฺคา ปริปุรา วิชฺชาวิมุตฺตี
ปริปุเรณฺติ, เอวเมติสฺสา วิชฺชาวิมุตฺติยา อหาโร โหติ, เอวญฺจ ปาริปุริ. (๒๔/๖๑)